

МОНГОЛ УЛСАД СУДЛАГДСАН ХЯТАДЫН УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ БҮТЭЭЛҮҮД

*Наранзаяа. Л¹, Анхцацрал. Л¹, Улаан-Од. Х¹,
Сумъяахорол. Г¹, Нандинцэцэг. Д², Бао Ан¹, Болд. Ш^{1,2,3}
¹"Ач" Анагаах ухааны их сургууль, ²Эмзүйн шинжлэх ухааны их сургууль,
³Монголын анагаах ухааны академи
E-mail: naranzaya@ach.edu.mn*

Abstract

TRADITIONAL CHINESE MEDICINE LITERATURES STUDIED IN MONGOLIA

*Naranzaya.L1, Ankhtsatsral.L1, Ulaan-Od.Kh3, Sumiyakhrol.G1,
Nandintsetseg.D2, Bao An1, Bold.Sh1,2,3
1Ach" Medical University, 2Mongolian University of Pharmaceutical Sciences,
3Mongolian Academy of Medical Science
E-mail: naranzaya@ach.edu.mn*

Background

Sources and archeological findings related to the history of Traditional Mongolian medicine are specially studied in connection with the facts and evidence in ancient medical works written in Mongolian, Tibetan, and Chinese languages and historical literature, and the development of traditional Mongolian medicine is divided into specific periods, and the origin and development of medical art and external therapy are clarified. Therefore, by summarizing the innovative concepts in the works of Mongolian doctors and maarambas, it is necessary to create the history of traditional Mongolian medicine as a whole and lay the foundation for solving its multifaceted problems.

Method

We used the following study methods, manuscripts, primary source methods, hermeneutic method, and historical comparative method.

Materials

Four-volume book "History of Mongolian Medicine", "Huangdi Neijing" and "Fundamental Principles of Food and Drink". Results: The works of Huangdi Neijing and Compendium of Acupuncture and Moxibustion are rightly included in the two main texts of Chinese medicine that influenced the development of traditional Mongolian medicine. Mongolian academics have carefully studied the content and structure of "Huangdi Neijing", "Compendium of Acupuncture and Moxibustion" and "Fundamental Principles of Food and Drink" from traditional Chinese medical texts and translated them from Chinese into Cyrillic Mongolian script. Conclusion: It is very important for us Mongolians to discover important facts related to the history of traditional Mongolian medicine by studying, interpreting, and translating the works of traditional Chinese medicine and the sources of Chinese history. It is also beneficial for the medical industry of our country to promote the classic works of traditional Chinese medicine, actively introduce treatment methods in Mongolia, and further expand the joint activities of the two countries' health sectors.

Key words: Compendium of Acupuncture and Moxibustion, Huangdi Neijing, Fundamental Principles of Food and Drink

Үндэслэл

Дэлхий дахин зөвхөн Чингис хаанаар баримжаалан Монгол улсыг таньж, голдуу эсгий гэрт амьдарч, нүүдлийн мал аж ахуй зонхилон эрхэлсэн ядуу, буурай орноор төсөөлөн ойлгож байсан нь саяхан билээ. Гэвч бидний өвөг дээдэс байлдан эзлэх урлагийг эзэмшээд зогсохгүй, хүн төрөлхтний мөнхийн дайсан болсон өвчин, эмгэгийг эмчлэх, эдгэрүүлэх урлагийг бий болгон дэлхийн анагаах ухаанд хувь нэмрээ оруулсаар иржээ.

Төв Азийн өндөрлөгт Монгол үндэстэн бүрэлдэн бий болж амьдарч, тэмцэж ирсэн түүхэн хөгжлийн чухал хэсэг, үнэт өв бол амьд явах ухаан, анагаах урлаг, оюун сэтгэлгээний цогц сургаал юм. Энэхүү анагаах урлаг, оюун сэтгэлгээний өв нь түүхийн урт хугацааны туршид манай ард түмний сэтгэлгээний цар, онцлог, тэдний амьдрах орчин ахуйг тусгасан, байгалийн шалгарлыг даван анагаах ухааны бүхэл бүтэн тогтолцоог бий болгожээ. Харамсалтай нь бид өнөөг хүртэл Монголын гэсэн тодотголтой анагаах урлаг, эрүүл байлгах ухааныг яг энэ байна, ингэж үүсч, ийм аргатай, тэгж хөгжин дэвжиж ирсэн гээд түүхэн хөгжлийг нь баттай хэлчих баримт, эх сурвалжаа судлаад гадаад, дотоодод нүүр дүүрэн үзүүлчихээр бүтээл тийм ч олныг туурвиж чадаагүй л байна. Та бид өмнөх таван мянган жилийн Монголын анагаах ухааны түүхээс сүүлийн 100 шахам жилийнх нь тухай хэлэх, үзүүлэх юмтай боловч, түүнээс өмнөх үеийн тухай тун ч бага мэдлэгтэй байгааг хойч үеийн судлаачид бид засан залруулж, Монголын үе үеийн эмч, оточ нарын нийт хүн төрөлхтний оюуны санг баяжуулахад оруулсан хувь нэмрийг тодруулан судлах нь бидний хийх ёстой зайлшгүй чухал ажлуудын нэг юм.

“Түүхийн гүн ухаан, орчин үеийн судалгаа шинжилгээний ололтонд тулгуурлан Монгол улсын түүхийг баяжуулан бүтээж туурвих нь улс үндэстний маань тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын бататган хөгжүүлэх үндэстний хэрэгцээ, язгуур эрх ашигт бүрнээ нийцэхийн дээр даяаршлын давалгаа улам хүчээ авч буй энэ цаг мөчид иргэддээ эх оронч, соёл, улс үндсээ бадраах үзэл, хүмүүжлийг төлөвшүүлэх өнөөгийн нийгмийн захиалгаар нөхцөлдөж буй нь нэн ач холбогдолтой хэрэг мөн [1].

Иймд Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүхэн хөгжил, онолын сэтгэлгээний дэвшил, эргэлтийн үеүдийг археологийн олдвор, судар ном, сурвалж бичгүүдээс эрэн сурвалжилж, нарийвчлан судалж, нэгтгэн дүгнэх нь нэн чухал бөгөөд ингэж чадсанаар нэг талаас танин мэдэхүйн болон практикийн, нөгөө талаас дэлхий дахинд Монголын уламжлалт анагаах ухааны онол, эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэх өвөрмөц аргуудын түүхэн хөгжил, шинжлэх ухаанч чанарыг таниулах, XXI зууны дэлхийн анагаахын шинжлэх ухааны хөгжлийн хандлагад уламжлалт анагаах ухааны эзлэх байр суурь, үр нөлөөллийг тодруулан гаргахад чухал ач холбогдолтой юм. Ер нь Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүхэн хөгжлийн үе шатыг эртний сурвалж бичиг, эд өлгийн зүйл, эмч, маарамбуудын бүтээл дээр сайтар тулгуурлан үе шат бүрт хувь нэмэр оруулсан эмч нарын нэрийг тодруулж, бүтээл бүрт нь дүгнэлт өгч шинэлэг зүйл бүрт нь үнэлэлт өгөх нь анагаах ухааны түүхийн судалгааны онол аргагүйн гол шийдэл юм [2].

Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүхтэй холбоотой эх сурвалж, археологийн олдворуудыг Монгол, Төвөд, Хятад хэлээр бичигдсэн анагаах ухааны эртний бүтээлүүд болон түүхийн ном зохиолуудад буй баримт, нотолгоотой уялдуулан тусгайлан судалж, уламжлалт анагаах ухааны хөгжлийг тодорхой үеүдэд хуваан, анагаах урлаг, заслын үүсэл, хөгжлийг тодруулан улмаар монгол эмч, маарамба нарын бүтээл дэх шинэлэг ойлголтуудыг нэгтгэн дүгнэснээрээ явцуу утгаараа Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүхийг, өргөн утгаараа Монгол анагаах ухааны түүхийн модыг бүхэл бүтэн цогц болгон босгох, түүний олон талт асуудлыг шийдвэрлэх үндэслэлийг тавих учиртай юм.

Зорилго

Монголын анагаах ухааны эрт үеийн түүхийн модыг босгоход тухайн үед Монголд аялаж, худалдаа наймаа хийдэг байсан хүмүүсийн тэмдэглэл, бусад улс орны нэн ялангуяа Хятадын уламжлалт анагаах ухааны зохиол бүтээлүүд болон Хятадын эртний түүхийн сурвалж бичгүүдийн баримт, мэдээ дутагдаж боломгүй хамгийн чухал байр суурийг эзэлнэ. Иймээс Хятадын уламжлалт анагаах ухааны

бүтээлүүд болон түүхэн эх сурвалжуудыг судлах, зарим монгол эрдэмтдийн тэдний тухай судалсан бүтээлүүдийг ирж хайх, судлах, нэгтгэн дүгнэх нь бидний судалгааны ажлын зорилго юм.

Хэрэглэгдэхүүн, арга

Бид энэхүү судалгаандаа эх бичиг, сурвалж бичиг судлалын арга; түүхэн харьцуулалтын арга; анализ синтезийн аргууд ашигласан бөгөөд судалгааны материалдаа академич Ш.Болдын “Монголын Анагаах Ухааны Түүх” дөрвөн боть ном; академич Ш.Болд, анагаах ухааны доктор, профессор Х.Улаан-Од нарын хятад хэлнээс шинэ монгол үсэгрүү орчуулан гаргасан “Хуанди Нэйжин”, болон “Идээ ундааны жинхэнэ товч” номуудыг гол болгон ашиглалаа.

Үр дүн

Хятадын эртний анагаах ухааны бүтээлээс монгол кирилл үсэг рүү орчуулж, тайлбар хийж, хэвлэсэн байдал

Хятад улс нь Өвөг Монголчууд болон Монголчуудтай олон мянган жил хөрш зэргэлдээ амьдарч, ялалт, ялагдах, баяр, гуниг, зовлон, жаргалаа хуваалцан бие биенийхээ түүхийг баяжуулахад харилцан асар их нөлөө үзүүлсэн ард түмэн. Монголын түүх бичлэгийн олон арван баримтыг хадгалан үлдсэн үндэстэн юм. Ялангуяа Монголын анагаах ухааны түүхтэй холбоотой эх сурвалжуудыг өөрсдийн хэлээрээ бичиж үлдээжээ. Энэхүү сурвалжуудаас үзэхэд Монголчуудын анагаах ухааны аргуудаас Хятад үндэстэнд “экспортлогдсон” ч зүйл байна, Монголчууд Хятадаас “импортлосон” зүйл ч байна. Хятад анагаах ухаан дэлхийн өвөг ухаануудын нэг. Эрдэмтдийн судлан тогтоосноор 5000 жилийн түүхтэй. Хятад эмнэлгийн домгоос үзэхэд Фу Кси, Шен Нүн (Шен нон), Хуан Ди гурвыг Хятадад анагаах ухааныг үндэслэсэн гэж үздэг байна. Дараа нь Пиэн Чиао, Чан Чүн Чин, Ван Шү-хо, Хуа То нар залгамжлуулан хөгжүүлсээр иржээ [3].

Анхны дүрс үсгээр бичигдсэн хамгийн цэгцтэй бүтээлийг “Хуанди Нэйжин” гэж үздэг. Үүнээс хойш НТӨ 475-221 оны хооронд 10 гаруй ном бичигдсэн байна. Эдгээрээс “Тавин хоёр өвчин ба найрлага”, “Гар болон хөлийн 11 суваг дээрх төөнө заслын сонгомол”, “Төөнө заслын 11 сувгийн сонгомол”, “Өвчний тохиолдлууд” зэргийг дурдах байна [4].

Монголчуудын анагаах ухааны түүх тэр дундаа нэн эрт үеийн түүхийг судлахад Монголын түүхийн 3 гол тулгуур бичиг болох “Монголын нууц товчоо”, “Судрын чуулган”, “Юань улсын түүх”-ийг нарийвчлан судлах, эдгээр тулгуур бичгийн дотор буй анагаах ухааны түүхтэй холбоотой баримтуудыг эд өлгийн зүйлээр баталгаажуулж зураглан үзүүлэх нь хойчийн багачуудад чухал мэт бодогдоно. Тухайлбал: Лу улсын түүх, хойнох тэмдэглэл, Судар тэмдэглэл Хүннүгийн шашдир, Хойд Хан улсын бичиг, баруун Чиянгийн шашдир, Судар тэмдэглэл, Хан улсын цадиг, Лио овогтны шашдир ном, Бай ху түнг бичиг, Хан улсын бичиг, Хүннүгийн шашдир зэрэг олон бүтээлүүд бий [5].

Монголын анагаах ухааны хөгжилд нөлөө үзүүлсэн Хятадын анагаах ухааны хоёр гол зохиолд Хуанди Нэйжин (黄帝内经) болон Зүү төөнө эмчилгээний товч (针灸大成) хэмээх бүтээлүүд зүй ёсоор багтдаг билээ.

Хятадын уламжлалт анагаах ухааны зохиолуудаас “Хуанди Нэйжин”, “Зүү төөнө эмчилгээний товч” болон “Идээ, ундааны жинхэнэ товч” бүтээлүүдийг хятад хэлнээс монгол кирилл бичиг рүү одоогоор орчуулаад байна.

Зүү төөнө эмчилгээний товч (针灸大成)

Энэ бүтээл Монголын уламжлалт анагаах ухааны зүү, төөнө эмчилгээний хөгжилд багагүй нөлөө үзүүлжээ. Ойрадын Заяа бандида Намхайжамцын 1648 онд зохиосон тод үсгээр 1690-ээд оны үед хятад хэлнээс орчуулагдсан байна.

Хятадын нэрт эмч Юанг Жизоу (1522-1620) товчоор Жиши гэж нэрлэдэг. Жиши олон үеийн эмч нарын удамтай. Түүний өвөг эцэг хааны эмч нарын нийгэмлэгийн гишүүнээр томилогдож байв. Жиши ч хааны өндөр шалгуурыг давж, өөрийн захирагчийн хүнд өвчнийг эмчилж зүү, төөнө хэрэглэх мэргэжлийн

чадвар нь ихээхэн үнэлэгдэн улмаар тус хүрээлэнгийн мэргэжилтнээр дэвшин ажиллажээ. Тэрээр өвөг дээдсээсээ уламжлагдан ирсэн “Зүү, төөнө эмчилгээний нэн чухал нууц” бүтээл дээр үндэслэн XVI зуунаас өмнөх үеийн зүүний эмчилгээний сонгомол бүтээлүүд болон өөрийн туршлагыг нэгтгэн “Зүү, төөнө эмчилгээний товч” номыг 1601 онд бичжээ. Энэ номыг Мин улсын үеийн зүү тавих ухааны агуу их товч гэж нэрлэдэг. Гол агуулга нь зүү, төөнө эмчилгээг практиктай уялдуулсан гарын авлага, зүүний суваг, хэрдэс, сүвийг тодорхойлон бичсэн байна.

Хуанди нэйжин (黄帝内经)

“Хуанди Нэйжин”-г нэн эртний буюу дүрс үсгээр туурвисан эрүүлжихүйн ном, Байлдаант улсын (475-221) үед бичигдсэн Хятадын анагаах ухааны оргил бүтээл байсан гэж үздэг. Бүтээлийн нэрийн талаар Han Shu (Хан улсын түүх) номын номзүйн бүлэг (НТӨ 250-111)-т анх дурджээ. Иймээс “Хуанди Нэйжин” энэ үед бичигдсэн байх үндэстэй. Өөрөөр хэлбэл одоогоос 2200 гаруй жилийн өмнө гэсэн үг юм. “Хуанди Нэйжин”-гийн зохиогчийг НТӨ гурав дахь мянганы дунд үед амьдарч байсан агуу их Хуанди буюу Шар хаан гэж түүхэнд алдаршсан хаан бичсэн гэсэн таамаглалыг сүүлийн үеийн судлаачид дэвшүүлсэн байдаг. Чухамдаа Хуандийг Хятадын соёл иргэншил, оюун ухааны бэлэг тэмдэг, домгийн хаан гэж үздэг.

“Хуанди Нэйжин” хоёр номоос бүрддэг: “Сүвэн” болон “Линши”. “Сүвэн” нь “Амьд бодис ба эх байгалийн талаарх энгийн харилцан яриа” харин “Линши” нь “Зүү заслын сонгомол” гэж орчуулагдана. Гэхдээ түүхэн хөгжлийн талаас нь авч үзвэл “Сүвэн” дангаараа “Хуанди Нэйжин”-д хамаарагдана гэж үздэг тал ч буй.

“Хуанди Нэйжин”-гийн гол агуулга нь хүнийг төрснөөс аваад тэнгэрт халих хүртэлх хугацаанд хэрхэн эрүүл байлгах, өвдвөл хэрхэн эмчилж эдгээх аргыг цогц байдлаар эх байгальтай нь нягт уялдуулан авч үзсэнд оршино. Энэ үзэл Хятадын гүн ухааны үндэс болсон Бумбын шашин, Күнзийн сургаалтай бат холбоотой байдаг. Тухайлбал их газар, цаг агаар, ээлжлэн солигдох улирлууд, гадаад орчны өөрчлөлтүүд болон тэдгээрт үзүүлж буй сэтгэлийн хариу урвал, хөдөлгөөн гэх мэт бидний дотоод өөрчлөлтүүд салангид зүйл биш нэг л бүхэл юм гэдгийг тайлбарлажээ. Түүнчлэн амьдралын жам ёс, дадал хэвшил болон хүрээлэн байгаа орчин бидний эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлдөг вэ? гэсний хариултыг энэ бүтээлээс мэдэх болно. Эрүүл энх, сайн сайхан байна гэдэг нь оюуны төвлөрлийг хадгалж, хүч чадал энерги алдахаас сэргийлэн, хий цусны гүйдлийг тогтмол сайжруулж, бие махбодыг шимжүүлэн арга, билгийн тэнцвэрийг макро ертөнцийн нөлөө улирлын өөрчлөлтүүдэд хадгалж чадна гэсэн утгатай юм гэдгийг гүн гүнзгий, тодорхой гаргажээ.

“Хуанди Нэйжин”-гийн “Сүвэн” зохиол Хуанди өөрийн сайдаас эрүүл амьдрах ухааны чиглэлээр асуулт асууж, хариулт авах хэлбэрээр эхэлдэг. “Сүвэн”-д нийт 79 харилцан яриа байгаагаас 68-ыг нь Хуанди өөрийн 3 сайд нар тухайлбал 60-ыг нь Чибө түшмэлээс, 7-г нь Лэй Гүнгээс, 1-ийг нь Гүй Юу Чүйгээс асууж хариулт авчээ. Тиймээс “Сүвэн”-ий ихэнх хэсэг нь Чибөгийн хариулт гэж үзэж болохоор байна.

“Хуанди Нэйжин” бүтээлийг анх бичигдсэн цагаас нь хойш хэд хэдэн удаа нэмэлт хийн сайжруулжээ. Эхний үеийн гол нэмэлт өөрчлөлтийг Цинь улсын (НТӨ 221-206) болон Хан улс НТӨ (206 – НТ 220)-ын үед, дараагийн чухал нэмэлтийг НТ 762 онд Wang Bing хийсэн бөгөөд “Сүвэн”-ий өнөөгийн 81 бүлгийг тогтоожээ. Уг бүтээлийн хамгийн сайн хадгалагдсан эртний хувилбар нь Hu's Gulin Sanctum-ийн 1339 онд хэвлэсэн хувилбар юм. Энэ хувилбар нь 2011 онд Дэлхийн өвд бүртгэгджээ.

“Хуанди Нэйжин” номын “Сүвэн”-ий орчуулгыг уламжлалт, хялбаршуулсан ханз үсгээр бичсэн болон англи хэлээр орчуулсан бүтээлээс хийсэн бөгөөд эхлээд “Сүвэн”-ий 3 боть номоос эхний ботийг нь орчуулах зорилт тавьсан ч явцын дунд дахин нэг ботийг нэмж нийт 2 боть 70 бүлгийг нь орчуулан хэвлүүлэв. Орчуулга хийхдээ хятад, англи хэлээс тус тусад нь буулган дараа нь хооронд нь харьцуулж, улмаар бэрх үг, хялбар ойлгоход амаргүй утга, эргэлзээтэй үгийн тайлбарыг тухайн нүүр болгонд хийж дагалдуулав. Орчуулгын үндсэн эхээр “Yellow Emperor's Canon of Medicine –

Plain Conversation” World Publishing Corporation, 2015 бүтээлийг ашиглаж, бусад номыг харьцуулан үзсэн [6].

Идээ, ундааны жинхэнэ товч (飲膳正要)

Хубилай хаан 1274 оноос Монгол газар тариа тарихыг төрийн бодлого болгож, Юань гүрний үед Монгол орны уур амьсгалд зохицон ургах “монгол амуу”-ны шинэ төрөл бий болгожээ. Үүнийг батлах өмнөх үеийн гол эх сурвалж болох “Монголын нууц товчоо”, “Алтан товч” зэрэг түүхэн сурвалжид Хэрэйдийн Тоорил хаан Мэргэдэд олзлогдон тариа цайруулж, мөн Чингис хаан, ах Отчигин нартаа тариа тариул хэмээн түмэн Зөрчидийг өмч болгосон тухай мэдээ байдаг. Чингис хаан “Их улсыг засах нь болсон идээтэй адил” хэмээн айлджээ.

Монголчуудын дулааны үед иддэг идээ ундааг П.Карпинийн номонд: “Айраг цагаа элбэг зун цагт хүн л өгч бариагүй буюу ямар нэгэн шувуу авлаагүй бол мах тун бага иднэ”, “Тэд махыг тун бага, бусад ард түмэн тэр чинээгээр идэж гэмээ нь өлөн зөмөг байхаар л идэх бөлгөө”, Г.Рубрикийн номонд: “Монголчууд зунд нь гүүний сүү буюу айраг хэрэглэх учир өөр төрлийн хоолонд нэг их санаа тавихгүй”, “Тэд зунд нь зөвхөн айраг хийнэ”, “Биднийг Сартахын хүрээнд 4 хоноход тэд жаахан айраг өгснөөс өөрөөр бидний хоол ундны тухайд сэтгэл зовсонгүй” гэж бичсэн байдаг. Энэ мэт Монголчуудын идээ ундааны хэрэглээний талаар товч төдий дурдсан судар ном, сурвалж бичгүүдээс үзэхэд XIV зууныг хүртэл Монголын тэжээхүй ухааныг судлах асуудал цогц байдлаар тавигдаж байгаагүй, бас тусгайлан дорвитой бүтээл гараагүй байжээ. Харин XIV зууны 30-аад оны үед Юань улсын хааны ордны дотоод асуудал эрхэлсэн сайд, зоогийн эмч Хүсэхүй нь хаадын хэрэглэж байсан идээ, ундааны зохистой хэрэглээг өөрийн туршлагатай уялдуулан “Идээ ундааны жинхэнэ товч” бүтээлээ туурвиж үлдээсэн байна.

“Идээ ундааны жинхэнэ товч” зохиол гурван ботиор бичигдсэн, нийт 184 зураг чимэглэлтэй бүтээл юм.

Нэгдүгээр ботид: Эрүүл аж төрөхөд цээрлэх зүйл, жирэмсэн эмэгтэйн идээ ундааны цээрлэх зүйл, төрсөн эхийн цээрлэх зүйл, архи дарс уухад цээрлэх зүйл ба эрхэм гайхамшигтай идээ ундааны 96 төрөл зүйлийн талаар чухалчлан тэмдэглэжээ.

Хоёрдугаар ботид: Тан, талх, ханд, ширгээмэл, шидэт сахиусны идээ ундаа (урт наслуулах), 4 улиралд идвэл зохих зүйл, амтын гүйдэл, идээ ундааны засал, эм уухад цээрлэх зүйл, идээ ундааны ашигтай ба хортой зүйл, идээний хордлого, араатан жигүүртний хэвийн бус хувирал зэргийг тодорхойлсны дотор тухайн үед хааны ордонд хэрэглэж байсан 154 тан ширгээмэл, рашаан булаг, ван сахиусны эм, ерөндөг зэргийг бичжээ.

Гуравдугаар ботид: 237-н амуу будаа, 5 тариа, араатан жигүүртэн, загас жараахай, ногоо жимсний амт чанар, чадлыг танилцуулж мөн нилээд олон зургуудыг хадаж, эмчилгээний үйлдэл, хэрэглээг толилуулжээ. Үүнд: амуу будааны 21 төрөл, давсны 1, архины 3, мал амьтны ба шувууны махны 51, загасны 16, мэлхий, наймаалж, хорхой, зарааны 5, жимсний 38, ногооны 34, амт оруулагч хольцны 19 гэх мэт төрөл тус бүрийн бэлгэ чанар, үйлдлийг нарийн заасан мэдлэгийг уг зохиолд хамруулсан нь Монголчуудын идээ ундаа судлалд оруулсан дорвитой хувь нэмэр төдийгүй уг мэдлэг 21 дүгээр зууны эхэнд ч бараг өөрчлөгдөлгүй амьдралд хэрэглэгдэж байна [7].

Хөхлуу орчуулагчийн “Идээ ундааны жинхэнэ товч” бүтээлийн орчуулгыг хятад эх, англи орчуулгатай нь тулгаж орчуулгын алдаа болон орхигдуулсан хэсгийг нэмж залруулан олны хүртээл болгох нь оюутнууд, эмч, судлаачид өргөн ашиглах, уншиж ойлгоход дөхөмтэй, зарим идээ ундааны орц найрлагыг хялбар ойлгох, практикт хэрэглэх боломж нээгдэх юм.

Хэлцэмж

Монголын анагаах ухааны талаар дурдсан Хятадын уламжлалт анагаах ухааны сонгодог зохиол болон Хятадын түүхэн эх сурвалжууд

Төөнүүр заслын үүсэл

Монголын төөнийн тухай бичсэн хамгийн эртний бүтээл бол Байлдаант улсын үеэс (НТӨ 475) уламжлагдсаар ирсэн Хан улсын үед эмхэтгэгдсэн 2000 гаруй жилийн түүхтэй Хятад эмнэлгийн зохиол “Хуанди Нэйжин” юм. Тус зохиолын “Эмчилгээний арга” гэсэн 12 дугаар бүлэгт: “Хойд зүгт өндөр уул байна. Нам гүм, дархлагдсан орчны нэг, ариун дагшин, алс бөглүү нутгийн сүрлэг хүч нь өвлийн улиралтай адилхан. Тэдний хоол хүнс нь мах, сүүн бүтээгдхүүнээс бүрддэг. Байгалийн ийм орчинд тэдний дотор эрхтнүүд хүйтнээр гэмтдэг ба бие махбод нь хэт тарган, том. Ийм нөхцөл, байдалд хамгийн зохистой эмчилгээний арга нь төөнүүр засал юм. Тийм учраас төөнүүр заслын арга хойд зүгээс ирсэн гэлцдэг”.

Ханах, хатгах аргууд

Шинэ чулуун зэвсгийн үеэс нүүдэлчдийн анхны төр улс үүссэн НТӨ 209 он хүртэлх үе дэх анагаах ухааны хөгжилтэй холбоотой юм.

“Эм заслын саран хаан” зохиолын “Хэлхээ ясны бэлгэ чанар” 48 дугаар бүлэгт “Зүүн зүгийн Ашуд уулын оройд өвчний суурийг хэрхэн оршихыг, Өмнө зүгийн Гүнэц уулын оройд үзэх, асуух, хүрэлцэхийг, Баруун зүгийн Авари уулын оройд шим авахуулахын найрлагыг тус тус өгүүлээд “Хойд зүгийн Цид уулын оройд элдэв зүйлийн заслын рид хувилгасан (галын тэнгэр нагбу тэргүүтэнд)-ыг үзүүлжээ” гэсэн байна. Тус зохиолыг Хятадын нутаг дахь “Утаа таван ууланд” хутагт Манзуширын номлосны дагуу бичсэн гэсэн ишлэлээс үзэхэд Хятадын умард нутагт уг бүтээлийн эх үндэс бий болжээ. Тэгвэл “Утай” уулнаас хойд зүгийн орон нь Монголчуудын өвөг, дээдсийн амьдарч байсан нутаг болох нь дамжиггүй болохоор нүүдэлчдийн бүтээн бий болгосон анагаах урлагийн эрхэм болсон заслыг энэ бүтээлд голлон авч ашигласнаа “Хойд зүгийн Цид уулын оройд элдэв зүйлийн заслыг” үзүүлсэн гэж дурджээ.

Бариа засал

Эртний хүмүүс биеийн гадар шархны эвэршээлээр хэсэг газраа барих, атгаж үлээх буюу чимхвэл өвдөх нь намдаж хавдар нь буухыг олж мэдэхийн зэрэгцээ задгай шархыг боож цус гарахыг тогтоон, ясны хугарлыг барьж боовол яс залгаж эдгэрэхийг танин мэдсэн байна. Мөн уг үйлийн утга санааг илтгэсэн бариа засал гэсэн ойлголт үүсэн, энэхүү ойлголт хөгжлийн явцад бие даасан мэргэжлийн нэршил болж, үүнд цагаарсан хүмүүсийг “бариац” хэмээн дуудах болжээ. Хүннүгийн өмнөх Өвөг Монгол аймгуудын хүн амын дотор шарх эмчлэх, яс барих, эвлүүлэх, боох зэрэг зөвхөн нүүдэлчнээс гаралтай эмчилгээнүүд биеэ даан төлөвшин хөгжих нөхцөл бүрдэн цаашид нүүдэлчдийн дотор үе уламжлагдан дэлгэрсэн ажээ. Үүний нэг тод жишээ нь НТӨ 129 онд хээр шархагдсан хүнийг оточ нарт яаралтай хүргэхдээ Хүннү нар хоёр морины хооронд суран тор татаж дээр нь хэвтүүлж аваачдаг байжээ.

НТӨ 101 орчим оны үед Хятадын хан улсын элч Су Ү [8] зуу гаруй хүн дагуулж Хүннүд иржээ. Тэрбээр Хүннүд байхдаа их л найрамдалтай байсан тул үүнийг далимдуулан Хан гүрнээс урвасан гэсэн цуу дэгдээсэнд Су Ү цочирдон эмээж хутгаа сугалан амиа хорлохыг завдав. Түүнийг шархдахад тэр даруй Хүннүгийн эмч, оточ нар газар ухан, дотор нь зөөлөн гал асаагаад дээр нь хэвтүүлэн, цусыг нь шахан гаргаж анагааж байжээ. Су Ү-ийн шарх маш хүнд Хүннү эмч түүнд халуунаар ангаслах засал хийв.

Хүннүгийн үеийн анагаах ухаан (НТӨ 209 – МЭ 209)

Хан улсын хааны зөвлөх Чао Цуо [9] Хан улс, Хүннү гүрний хооронд байгуулсан “Хил хязгаарын харуул, хилийн хамгаалалт” харилцан ойлголцлын санамж бичгийн НТӨ 169 онд боловсруулжээ. Энэ гэрээний нэг заалтанд:

“Хан улсын Засгийн газар хил дээр шинээр суурьшигчдад зориулж шилжин ирэгч нарын эмнэлгийн тусламж, шашин шүтлэгийн хэрэгцээг хангах зорилгоор эмч болон бөө нарыг хөлсөлнө” гэсэн байдаг. Чао Цуоны “Хил хязгаарыг харуул, хилийн хамгаалалт” Хүннү гүрний цэргийн довтолгооноос сэргийлэхийн тулд боловсруулагдсан гэрээ юм.

Нүүдэлчдийн үрэл гэж нэрд гарсан дөрвөн төрлийн найман жор Хятадын анагаах ухааны сонгодог зохиолуудад тэмдэглэгдсэн байдаг. Нүүдэлчдийн гаргасан үрлэн эмийг хамгийн анх Жин улс (晋, МЭ 265-420)-ын үеийн Хятад эмнэлгийн эрдэмтэн Ге Хон (Ge Hong, 葛洪, МЭ 261-341)-ийн бичсэн Зоу Хоу Фан (Zhou Hou Fang, 肘后方) номонд тэмдэглэсэн байдаг.

Тан улс (唐, МЭ 618-907)-ын Хятад эмнэлгийн алдарт эмч Сун Си Миао (孙思邈, МЭ 581-682)-гийн зохиосон Вэй Жи Чиаан Жин И Фан (备急千金要方) хийгээд Чиаан Жин И Фан (备急千金异方) хоёр номыг хамруулан бичсэн Чиаан Жин Фан (千金方) гэсэн номонд Хүннүгийн нүүдэлчдийн үрэл, нүүдэлчдийн үрэл, нүүдэлчдийн их үрэл болон, нүүдэлчдийн дотрыг амирлуулах их үрэл гэсэн дөрвөн үрлийг тэмдэглэн бичсэн байдаг [10].

“Эмийн түүхий эдийн товч тэмдэглэл”-д Чен Зан Чи (陈藏器, Тан улс, МЭ 618-907 оны үеийн хүн) Хан улсын бичгээс иш татаж өгүүлсэн нь Өрнөд улсад ургадаг онцгой цагаан өвсийг чанаж, эм болгон, сумны зэвэнд түрхдэг. Оногдогсод тэр даруй үхдэг юм. Энэ цагаан өвс нь хар бона бөгөөд цагаан бона биш гэжээ. Иймд дээрхи номонд тэмдэглэгдсэн цагаан өвс бол догшин хортой хар бона юм. Хар бонагийн шүүсийг ялган аваад сумны зэвэнд түрхдэг хорт эмийг ше ван гэдэг. Ше ван хийх арга, түүний чадал үйлдлийн тухай “Эмийн түүхий эдийн товч тэмдэглэл”-д “Хар бонагийн үндсийг няцалж шүүсийг нь шахаж аваад буцалгаж ше ван болгоно” хэмээжээ. Анчид үүнийг сумны зэвэнд түрхэж араатан, жигүүртэнг харвахад арван алхам ч явахгүй унадаг. Хүн оногдвол мөн үхдэг болохоор түргэн аврах хэрэгтэй гэжээ. Ше ван бол гашуун амттай, их хортой, голдуу идээ бээр, шар усыг хатаана. Хорын халууныг арилгаж, бэтгийг анагаах чадалтай. Түүнчлэн нүүдэлчдийн үрэл хийхэд хөл эм болж орно [11].

Амьтны гаралтай эмт бодис

Хүннүгийн анагаах ухаанд хэрэглэж байсан амьтны төрлүүдийг мөрдөн тодруулж болно. Ялангуяа Хүннүгийн соёлын үүсэл хөгжлийн гол голомт болсон нь Монгол улсын Ноён уул, БНХАУ-ын ӨМӨЗО-ны Мони уул, тус улсуудад байгаа хадны зураг дээр дүрсэлсэн амьтны тухай мэдээ нь дээрх асуудлыг шийдвэрлэхэд маш чухал баримт болсон байна. “Түүхийн гайхамшигт тэмдэглэл – Хүннүгийн шастир”-д “Хүннүгийн ... малд морь, үхэр, хонь, ямаа олон. Тэдний сонин мал бол тэмээ, илжиг, луус, тахь, хулан, чихтэй болой. Задын чулуу нь Монголын эртний эдийн соёлд байдаг онцгой зүйл бөгөөд гантай үед бороо гуйхад хэрэглэдэг байсан байна. Зад гэдэг ерөнхийдөө амьтан, араатны хэвлийн эд эрхтэнд үүссэн чулууширмал эд юм. Үхэр, морь, нохойны хэвлийгээс гардаг нь хамгийн эрхэм дээд болой [12].

Заслын эмчилгээ: “Гурван улсын бичиг”-т Сяньбичүүд өвчтэй болвоос “хутгаар судсыг огтолж цус гаргаад өвчин засдаг” гэжээ [13].

Зөөлөн шимжүүлэг: “Уул усны судар”-т Шиан Ян (Xian Yang, 臧羊)-ны өөх тосоор осгортож хагарсан арьсыг зөөлрүүлэн шимжүүлнэ гэжээ. Шиан ян гэдэг нь Хүннүгийн 6 хошуу малын нэг болох хонь буюу ямааг хэлж буй [14].

Утах заслын тухай хамгийн анх “Хан улсын бичиг, Су Ү-гийн намтар”-т бичигдсэн ангаслах заслаар төлөөлүүлж болно [15].

Ү Вэй-ийн Хан улсын үеийн анагаах ухааны хулсан бичиг (武威汉代医简)-т “хүйтэн өвчнийг анагаахад байнга хэрэглэгддэг хонины хорголыг дутуу шатаан утаагаар нь засдаг аргыг тэмдэглэсэн нь хүннүгийн эмч нарын хэрэглэж байсан утаагаар утах аргын бас нэг баталгаа болно.

Арьслах болон дэвтээх заслын үүсэл мөн л нүүдэлчдийн аж амьдрал, цаг уур зэрэгтэй нягт холбоотой бөгөөд барагцаалбал хүннүгийн үеэс үүсэн хэрэглэгдэж байсан бололтой. “Юань улсын түүх”-д “Бүжэр Чингис хааныг дагаж Уйгарыг дайлах үед шархдаж биед нь хэдэн зэв хатган бүх бие

нь цусаар будагдаад хэдэн удаа манарав. Чингис хаан зарлигдан нэг үхэр авчруулан хэвлийг нь хагалж гэдэс дотрыг нь гарган Бүжэрийг үхрийн хэвлийн хөндийд хийж халуун цусанд нь дэвтээсэнд аяны дунд аажмаар сэргэв [16].

Ясан бариа: “Хятад анагаах ухааны түүх” хэмээх номонд: “Хятад улсын шархны эмчилгээний хөгжлийн түүх бол нилээд эртнээс гаралтай бөгөөд энэ талаар тусгай номтой байсан байна. Энэ нь хэдийгээр Хятад улсын газар бүрт тархаж байсан ч Монголчууд яс барьж засах аргатай байжээ. Иймд Юань улсын үе бол яс барьж эмчлэх аргын хөгжлийн дээд үе байсан” гэж тэмдэглэжээ [17].

Биологийн дайн: Хүннүчүүд Хан улсын цэрэгтэй байлдах үедээ биологийн дайн (biological warfare) хийж байсан тухай мэдээ Хан улсын алдарт жанжин Хуо Чубин (Huo Qubing)-ы талаарх мэдээлэлд бий. Хуо Чубин НТӨ 140-117 оны хооронд амьдарч байсан Баруун Хан улсын хааны цэргийн залуу жанжин бөгөөд өөрийн цэргээ удирдан Хүннүгийн нутаг руу довтолж үлэмж зүйлийг олзлон авдаг байв. Иймд Хүннүгийн цэргийн удирдлага тусгайлан ярилцаж, төлөвлөгөө гаргасны дотор үхсэн малын сэг их хэмжээний бактери агуулж улмаар халдварт өвчин тараадаг эх үүсвэр болохыг мэдсэн мэдлэгээ ашиглах тухай арга ч орсон байна. Хүннүгийн нутгийн өмнөд хэсэг ундны ус муутай говийн их элсэнд болсон тулалдааны дараа Хүннүгийн цэрэг ухрахдаа үхсэн адуу, үхэр, хонийг нуур болон хугданд хаяжээ. Үүний улмаас Хан улсын цэргийн дотор халдварт өвчин тархаж алдарт жанжин Хуо Чубин ч тахалд нэрвэгдэн 24 насандаа өөд болжээ [18].

Дүгнэлт

Монголчууд бид Хятадын уламжлалт анагаах ухааны бүтээл болон Хятадын түүхийн эх сурвалжуудыг судлан, тайлбар хийн, орчуулснаараа Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүхтэй холбоотой чухал баримт нотолгоог олж илрүүлж буй нь маш чухал ач холбогдолтойгоос гадна, манай улсын анагаах ухааны салбарынхан Хятадын уламжлалт анагаах ухааны сонгодог бүтээлийг дотооддоо сурталчлан таниулах, эмчилгээний арга технологийг Монголд идэвхтэй нэвтрүүлэх, цаашлаад хоёр орны эрүүл мэндийн салбарын хамтын үйл ажиллагааг улам гүнзгий өргөжүүлэх ач тустай юм.

Ашигласан хэвлэл

1. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть IV. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 44
2. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть IV. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 45
3. Монгол улсын түүх. Тэргүүн дэвтэр. УБ, 2003, тал 29
4. Хуанди Нэйжин. Орчуулсан: Болд Ш, Улаан-Од Х, Бат-Эрдэнэ О, Болорцэцэг Ж.. УБ, 2019, тал 6, 7, 8, 9.
5. Идээ ундааны жинхэнэ товч. Орчуулсан: Болд Ш, Улаан-Од Х.. УБ, 2022, тал 23, 24, 28, 31, 35, 36, 37.
6. Монгол улсын түүх. Тэргүүн дэвтэр. УБ, 2003, тал 3
7. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть I. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 8, 9
8. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть I. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 168
9. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 78
10. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 84-87
11. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, 99
12. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 106-109
13. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 126
14. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 128
15. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 130
16. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 134
17. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть II. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 135
18. Болд Ш. Монголын анагаах ухааны түүх. Боть III. УБ, “ADMON PRINTING” ХХК, 2013, тал 138